

TÜRKİYE'DE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TSK VE ORDU ALGILAMASININ TOPLUMSAL, KÜLTÜREL, SİYASAL BOYUTLARI

ÖZET

Bu çalışmada, TSK'nın Türk toplumunda tarih boyunca üstlendiği toplumsal, siyasal, kültürel işlevlerinin değişik boyutları ve bu boyutların toplumun değişik kesimleri tarafından algılanma biçimleri üzerinde durulmaktadır. Başka bir açıdan da kurumun ulus modernleşmesine yaptığı katkılar ve bir bütün olarak siyasal, toplumsal, kültürel sistemle olan ilişkisi ve söz konusu sistemde üstlendiği roller ayrıntılı biçimde irdelenmeye çalışılmaktadır. Kısaca temel tarihsel misyonunu, "toplumun total olarak modernleşme paradigması yönünde biçimlendirilme süreci" şeklinde belirlemiş olan askeri bir kurumun, değişik dönemlerdeki farklı sorunlara karşı sergilediği tavır, tutum ve uygulamalarıyla "sivil" paradigma içindeki yankılarına da ışık tutulmaya çalışıldığı çalışmada, ayrıca Türk toplumunun TSK algılaması da tüm boyutlarıyla kavramlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda, toplum-ordu karşılıklı etkileşiminin tarihsel kökenlerine yapılacak kısa bir yolculuk da TSK imgesinin toplum tarafından değişik dönemlerde nasıl algılanmış olduğuna ilişkin somut fikirler verecektir. Çalışmada ileri sürülen argümanların tartışılmasında büyük ölçüde yazılı kaynak taraması yöntemine başvurulmuştur.

ABSTRACT

SOCIAL/CULTURAL/POLITICAL DIMENSIONS OF TMF AND ARMY PERCEPTION IN TURKEY FROM PAST TO PRESENT

In this study the role of Turkish Military Forces's different dimensions of social, political and cultural functions in Turkish society and perception of these functions by different sects of society during the history will be analyzed. On the other hand the way how they help to modernize the nation and their relations with political, social and cultural system as a whole and also their role in this system will be analyzed. In Turkey TMF's historic mission is "to shape the whole society towards modernization paradigm". Furthermore perception of Turkish Military Forces by Turkish society and TMF's approach to different issues in different times and how those approaches have been taken by "civil paradigm" will be analyzed comprehensively. Moreover in this study, perception of Turkish Military Force by society with its all dimensions will be tried to determine. In this sense a short journey to society-military forces interaction relations history can give certain ideas to understand of TMF perception by society. In this work to discuss the given evidences, mostly written researches examination method was used.

1. Giriş

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal inşa sürecinin de başlıca aktörü ve toplumsal faili olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, bu tarihsel misyonunun da kılavuzluğunda geçmişten günümüze üstlene geldiği görev ve sorumluluk bilincini, temelde, içinden çıkmış olduğu ulusun bekasının niteliğini biçimlendirecek karar ve

uygulamalara hassasiyet göstermesi bağlamında düşünmek gerekir. Bu yüzdendir ki, Türk toplumu için "asker ocağı"na duyulan ilgi ve gösterilen samimi saygının değeri büyüktür. İnan'ın, Atatürk'ten yaptığı şu alıntıda da açıkça ifade ettiği gibi, "Asker ocağı, teşkilatıyla, millet ve hükümetin itimadını haiz, ilim ve ahlakça yüksek, fedakârlık fikirleri ve hassaları ile müm-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

taz, vazife aşkıyla asabi zabıt heyetlerinden teşekkül eden talim heyetleriyle, milletin yetişmiş gençlerini yalnız askeri noktayı nazarından değil, irfan noktayı nazarından da tedris ve talim eden bir mektep, bir terbiye ocağıdır.”¹

“Asker ocağı”na yapılan bu vurgu, siyasal anlamdaki kuşatıcılığı düşünüldüğünde görülecektir ki, özünde aşiret-ümmet-cemaat temelinde ve dağınık biçimde yapılmış bir kolektif bilincin ulus bilincine dönüştürülme serüveni söz konusudur burada. Dolayısıyla ulusal modernleşme teması bağlamında daha başka vurgu ve söylemler de, benzer şekilde, modern bir ulus yaratma misyonuyla donatılmıştır. Bu anlamda TSK; “Türk insanının ve dünyaya bakışının yeniden şekillendirilmesinde” önemli bir eğitim kurumudur.² Nitekim TSK, modern Türkiye’nin kuruluşunun ilk yıllarında, kurucu ve yönetici bir kadronun kendisinden beklenen tüm niteliklerine haizdir: Koruyucu, geliştirici ve eğitici bir “halk okulu”dur aynı zamanda. William Hale’nin de belirttiği gibi, sözgelimi 1930’larda Cumhuriyet Halk Fırkası’nın çıkardığı bir poster, orduyu ‘halk okulu’ olarak övmektedir. Buna göre, “acemi bir asker orduya toy bir genç olarak girer, dinç bir erkek olarak çıkar; orduda kendisine okuma yazma öğretilir, spor ve sağlık hizmetlerinden yararlanır ve yurt sevgisi artar”dı.³

O yılların Türkiye’sinde kuşkusuz henüz kamusal yapıların, özerk sivil toplum kuruluşlarının ve eğitim-öğretim olanaklarının sınırlı olduğu bir durum söz konusudur. Bu önemli boşluğu dolduracak, gerek eğitim-öğretim, gerekse bireylerin ruhen ve bedenen toplumsal açıdan olgunlaşmalarının, ülkelerine olan bağlılıklarının ve aidiyet duygularının gelişiminin zeminini hazırlayacak bir kuruluş olarak TSK, genç Türkiye Devleti’nin her alandaki lokomotifini, öncü kuruluşudur. Türk Ordusu, bu dönemde, toplumun ilim irfan yurdu olmanın yanı sıra, aynı zamanda onun geleceğinin aydınlık yüzü, daima çağdaşlığın, bağnazlık karşıtlığının ve ilerliliğin simgesidir. Türk Ordusu’nun bu tarihi misyonunun kökleri, üstelik çok eskilere dayanmaktadır. Bu konuda önemli birkaç örnek, ordunun bu ezeli kurtarıcı / kollayıcı rolünün ciddiyetini somut bir biçimde ortaya koymaktadır:

İlki, yenilikçi Osmanlı Padişahı III. Selim’in şehit edilmesiyle sonuçlanan ve Rumeli’den gelen Alemdar Mustafa Paşa’nın komutasındaki ordu tarafından bastırılan irtica hareketi; ikincisi ise 31 Mart 1911’de Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile Avcı Tabur-

ları’nın kanlı ve gerici ayaklanmaları ve bu ayaklanmaların da yine ordu tarafından bastırılması örneğidir. Bu isyan ve ayaklanmalara ek olarak, Şeyh Sait İsyanı’ndan Menemen Olayı’na kadar birçok gerici ve yıkıcı ayaklanma ve isyanın da bastırıcısı olmuştur ordu.⁴

Kuşkusuz yalnızca irticai olaylarla sınırlı değildir ordunun kollayıcı rolü. Sorunların siyasal açıdan tartışılarak çözümlenemediği, siyasal çözüm ve diyalog imkânlarının tükendiği, ülkede toplumsal uyum ve huzurun, karşılıklı güven, sevgi ve saygı ortamının yerini kaosa bıraktığı her dönemde kurtarıcı misyonunu kuşanmak zorunda bırakılmıştır. Bu misyonun sonrasında genellikle sivil yaşama müdahale ile sonuçlanması nedeniyle de eleştirilere uğradığı olmuştur. Zaman içinde “darbeci, her fırsatta müdahaleci ordu imgesi”ne dönüşecek olan bu yeni kimliği ile ordu -değişik kesimlerin radikal muhalif eğilimleri de düşünüldüğünde- olumsuz algılamaların merkezinde yer almaya başlamıştır. Belki de sivil yaşamın açmazlarının dolaylı ve bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olan askeri müdahalelerin kamuoyunun belleğinde oluşturduğu travmalar ve olumsuz imgenin uzantılarının hâla silinmiş olduğunu söylemek olası değildir. Burada konuyla ilgili olarak kısaca şu hususu izah etmekte yarar vardır: ordunun sivil yaşama ve genel olarak da ülke yönetimine olan müdahalesinin ardında yatan önemli güdünün bizatihi toplumun geleceğini ve bekasını amaçlayan bir güdü olmasıdır. Nitekim Kongar’ın da vurguladığı gibi, “Anayasacılık”, “Batılılık” ve “Laiklik” gibi Cumhuriyet’in en belirleyici ideolojik ilkeleri konusunda yeterli halk desteğinin bir türlü sağlanamamış olması, orduyu bu ilkeleri *toplum adına* ve *toplum için* sahiplenmeye götürmüş, bu tür girişimlere mecbur etmiştir.⁵ Bu argümanı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açmaya çalışacağız, burada kısaca orduya yüklenen tarihsel misyonu tek cümleyle ifade etmek gerekirse, “toplumun modernleşme paradigması doğrultusunda total olarak biçimlendirilme süreci” şeklinde tanımlayabiliriz. Şu halde, Türk toplumunun TSK algılamasını tüm boyutlarıyla kavrayabilmek için, ordu-toplum karşılıklı etkileşiminin tarihsel kökenlerine dek uzanmakta yarar vardır.

2. Tarihsel Misyon

19. yüzyıl boyunca, Türk Ordusu, modernleşmenin ve Batılılaşma çabalarının öncüsü olarak çıkmaktadır karşımıza. 1876 ve 1908 yıllarında yaşanan önemli tarihsel ve toplumsal olaylardan, Türkiye Cumhuriyeti-

¹ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.337.

² Daniel Lerner, Richard D. Robinson, “Sword and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force”, **World Politics**, 13:1, 1960, Akt. Özgür Gökmen, “28 Şubat: ‘Bir Batılılaşma Restorasyonu’ mu?”, in: **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 347.

³ William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1996, s. 80.

⁴ Nevzat Bölüğü, **28 Şubat Süreci I**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1999, ss.137-138.

⁵ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Yayınevi, İstanbul 1998, s. 650.

ti Devleti ile birlikte, Latin alfabesinin halka benimsetilmesi, kılık kıyafet inkılâpları ve bir dizi demokratik gelişme ve hareketin başlatılmasına kadar birçok önemli işlevi yerine getirmiştir. Bu anlamda Türk Ordusu'nun, ülkenin siyasi reform ve değişimlerle kurduğu daimi ilişkinin önemine işaret eden Karpat'a göre; "Bu ilişki, devletin yapısı ve ordunun bu yapıya dayanan geleneksel yönetici rolündeki tarihsel pozisyonunun bir sonucu"dur.⁶

TSK'nın geleneksel yönetici kimliğinin, toplumun tüm kurum ve kuruluşlarına nüfuz edecek şekilde yayılmasının arkasında, aynı zamanda aslen köylü olan bir halkın toplumsallaştırılması işlevi yatmaktadır denebilir. Cumhuriyet ideolojisinin vazettiği "muasır medeniyetler seviyesi" şiarının kaçınılmaz sonucu olan böyle bir toplumsallaştırma misyonunun, doğal olarak onu taşıyacağı statü, büyük manevi bir değere sahiptir. Bu stratejik konumun halk kitleleri nezdindeki meşruiyetini sağlayan ve sağlamlaştıran da, kuşkusuz TSK'nın bu resmi modeli zorunlu askerlik yoluyla tüm erkeklere benimsetme kolaylığına sahip olan kültürel kimliği ve geleneksel örgüt yapısıdır.

Şu bir gerçektir ki, Türkiye'de ordunun etki alanının genişliği ve tüm toplumun nazarında elde ettiği meşruiyet zemininin önemi, toplumsal yaşamın her alanında oynadığı siyasi stratejik rol ile ilişkilidir. Cizre'nin de belirttiği gibi; "Tarihsel olarak Türk ordusunun siyasete katılım parametrelerini belirleyen şey, onun tutum ve söylemi değil, siyaset sahnesindeki stratejik konumu olmuştur."⁷ Bu stratejik-meşru konumun oluşmasının ardında ise, kuşkusuz ordunun siviller dünyasını algılayış biçimi yatmaktadır. Cizre'ye göre; "Ordu, siviller dünyasını, iktidara ne pahasına olursa olsun sıkı sıkı sarılma, istikrarsızlık, beceriksizlik, yükselme hırsı, popülizm, basiretsizlik, yozlaşma ve sorumsuzluk ile tanımlamaktadır."⁸

Dolayısıyla, bu askeri bakış açısından, bir başka önemli konu; "sivillerin güvenilirliği" konusu da sorunsallaştırılmış olmaktadır. Hal böyle olunca, aynı sorunsala bağlı olarak, sivil otoritenin karar verme sürecine müdahaleyi kaçınılmaz bir görev addeden Silahlı Kuvvetler, meşru dayanaklarını geniş tabanlı bir toplumsal diyalog ve uzlaşım geleneğinden alan bir felsefeyle, siyasi otoriteyi sürekli denetleme, yönlendirme ve gerektiğinde hükmetme emelinin uygulamaya geçişinin simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹

Zaman zaman, bu tutumundan dolayı parlamenter demokrasiden ziyade "pretoryen" nitelikli bir nüfuz alanına sahip olmakla suçlanan ve Türk siyasi yaşamında işgal ettiği yerden ötürü yoğun bir şekilde eleştirilen Silahlı Kuvvetler, şu da bir gerçektir ki, her dönemde "laik rejimin çizgisini zorlayan girişimler"¹⁰ karşısında tetikte olmuş, toplumsal / siyasi yaşama karşı sahip olduğu duyarlılıktan asla ödün vermemiştir. Bu eğilimin kökeninde bir bakıma, temelde "modern, çağdaş, laik" sıfatlarında ifadesini bulan modernlik algılamasının bir tezahürü yatmaktadır. Nitekim bu duyarlılığı zorlayan son gelişmede, 28 Şubat'ta yaşandığı üzere, irticai, anti-laik, fundamentalist akım ve hareketler konusu, ordunun asla taviz vermediği, vermeyeceği bir konudur. Nitekim dönemin kurmaylarından Orgeneral Çevik Bir'in, söz konusu müdahalenin hemen sonrasında Amerikan *Washington Post* gazetesine verdiği demeç bu hassasiyeti doğrular niteliktedir: "Biz" demektir Çevik Bir, "Silahlı kuvvetler olarak anti-laik akımları yok etmeye birinci öncelik veriyoruz. Bu akımlar orduya bile sızmaya çalışıyor. Laiklik karşıtı tehdit, 12 yıldır süren PKK tehdidinden daha ciddi duruma gelmiştir. MGK kararları üzerinde, MGK'nın bütün üyeleri görüş birliğine varmıştır. Bunlar mutlaka uygulanmalıdır. Aksi halde ülkenin geleceği çok olumsuz etkilenecektir. Askeri darbelerin olumsuz sonuçlar yarattığını biliyoruz. Demokratik kurumların baskısı ile MGK kararlarının uygulanacağına inanıyoruz."¹¹

Çevik Bir'in bu açıklaması, TSK'nın Türkiye Cumhuriyeti devletinin bekasını algılayış biçiminin de açık bir göstergesidir. Bu bakış açısına göre, Türk Ordusu, her ne sebeple olursa olsun, demokrasi ve parlamenter rejimin güvencesi olmayı sürdürecektir, tıpkı 28 Şubat sürecinde olduğu gibi, bu tarihi misyonu hazmedemeyenlerin hedefi olacaktır. Yine, birçoklarının sandığı ve iddia ettiği gibi, söz konusu "süreç"te, demokrasiyi tehlikeye sokan ne TSK idi, ne de MGK: "Demokrasiyi tehlikeye sokanlar, yeteneksiz, yetersiz ve hırsları mantıklarını aşmış olan kimi parti liderleriydi. Demokrasiye asıl gölgeyi bu tür siyasiler düşürüyordu; çünkü bunlar, bizzat, gerçek demokrasinin oluşmasının önünde en büyük engeli oluşturuyorlardı: Sultaları, hegemonyaları, oligarşileri ile..."¹²

Türkiye'de askeri müdahale ve darbelerin oluşumuna zemin hazırlayan koşulların büyük ölçüde toplumda demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla gerçekleştir-

⁶ Kemal H. Karpat, "The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution", *The American Historical Review*, 75:6, 1970, s.1659, Akt. Özgür Gökmen, **a.g.y.**

⁷ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 156

⁸ Cizre, **a.g.e.**, s.67.

⁹ Ahmet İnsel, "Siyasi Rejim Bunalımının Nedeni Olarak Devlet", **Birikim Dergisi**, Sayı: 95, 1997, s.78.

¹⁰ İlhan Uzgel, "28 Şubat Süreci", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I içinde, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 85

¹¹ Akt. Hakan Akpınar, **28 Şubat: "Postmodern" Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2001, s.231.

¹² Bölügeray, **a.g.e.**, s. 244.

lememesinden kaynaklandığını söylemek olasıdır. Elbette tek neden bu olmamakla birlikte, sorunun bir başka yönü de devlet idaresi ve yönetim geleneğinin yeterince iyi anlaşılmasından ve bu yöndeki önemli deneyim eksikliklerinden de kaynaklanmaktadır. Politika sanatının iyi kavranmamış olması da yine önemli bir eksikliklerdir. Ünlü *Ütopya*'nın¹³ yazarı Thomas Moore'un tüm eseri boyunca altını çizdiği kavramın aslında dünyevi politika olduğu ve politikanın da "darağacında yapılan bir sınamadan" başka bir şey olmadığı gerçeği, ülkemizde de ancak birçok toplumsal dramatik sancının yaşanmasından sonra anlaşılabilmiştir. Meselenin Türkiye özelinde adlandırılmasında ise, asıl sorun yumağını teşkil eden şey, hükümet edenlerin olumsuz niyet ve tavırlarında aranmalıdır büyük ölçüde. Başta siyasi hayatın yozlaşması, ciddi boyutlara varan yolsuzluk olayları ve dokunulmazlıkların arkasına sığınan bazı kesimlerin kendi kişisel çıkarlarıyla, kamu çıkarları arasında net bir ayırım yapamamalarının bir sonucu olarak yaşanan olumsuzluklar ve bazı devlet adamlarının sınır tanımayan icraatları gibi bazı vahametlerin, etkili yargı denetiminden her nasılsa kaçmayı başarabilmiş bazı sorumluluk gerektiren davranış ve eylemlerin payı büyüktür. Bu anlamda hükümet edenlere ve siyaset adamlarına, TSK'nın müdahaleci tavrını eleştirmeden önce bazı önemli ödevler düşmektedir: "Önce yargıyı bağımsız yapmalı, sonra da bağımsız yargıda aklanmalıdır"14 sözgelimi. Ayrıca, buna ek olarak, siyasi partilerin, kendi seçim kampanyalarında dinsel konuları istismar etmeleri, kırsal kesimde yaşayan vatandaşların mağduriyetlerine seslenen gerçek dışı vaatlerde bulunmaları gibi etkenlerin de katkısı vardır demokrasinin kesintiye uğratılmasında.

Tüm bu güncel siyasi sorunların ortaya koyduğu bir sonuç olarak ordunun Türkiye'nin en güvenilir kurumu olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Aslına bakılırsa, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, Türkiye'nin modernleşme projesinin lokomotifliğini yapmasının tarihi önemi, askeri eğitim ve askeri eğitimin Batılılaşması adı altında uygulana gelen bir dizi atılım ve yenileşmenin sonucunda oluşmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde sivil hayatta medrese düzeninin ve fikirlerinin ülkede çokça egemen olması, Batılılaşma'nın zamanla ancak askeri alanda ve askeri kurumlar aracılığıyla mümkün olabileceğinin anlaşılmasına yol açmıştır.

Bu çerçevede gerçekleştirilen birçok girişimden biri, tıp eğitimi ve öğretimi alanında yapılmıştır. Türkiye'de

Batı örneğine göre bir Tıbbiye kurma girişimi 1826 yılında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin girişimleri ile başlamıştır. Yeni kurulan Osmanlı ordusunun hasta ve yaralı erlerine bakma amacıyla kurulan okulun orijinal adı "Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i mamure"dir. İlk kuruluşunda tamamen Doğu geleneklerinin egemen olduğu okulda, 1831'den itibaren Topkapı Sarayı içinde Sade de Calere'in yönetiminde Fransızca eğitim yapılmaya başlanmıştır. Daha sonra 1838'de Viyana'dan Doktor Bernard getirilerek, okul Galatasaray binasına taşınmış ve önemli islahatlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra, ordunun yapısında girilen sayısız modernizasyon çalışmaları 19. yüzyıl boyunca ve hatta 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Bu atılımlar, modern devletlerde ordunun rolüne ilişkin birkaç örnektir sadece. Türk ordusunun böyle bir role soyunmasını gerekli kılan, bizzat onun upuzun tarihsel mirası ve milleti algılayış ve kavrayış biçiminden kaynaklanmaktadır. William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset* adlı önemli çalışmasında, bu tarihsel mirasın başlıca üç kaynağından söz etmektedir. Hale'ye göre; "Türk ordusunun tarihsel mirasının üç ana ögesi vardır. Birincisi, Osmanlı'nın büyüklük döneminden itibaren ordunun neredeyse bütünüyle devletle özdeşleşmesidir. İkincisi, imparatorluğun ölüm sancısına yaklaştığı 19. yüzyılın reform hareketinden itibaren subayların batı tekniklerinin ve düşünce kalıplarının benimsenmesine dayalı yeni aydınlanmanın öncüleri olduğuna dair inanç. Üçüncüsü, Atatürk'ün 1920'lerdeki cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ordunun, görevinin kışlalarla sınırlı olması gerektiği ve ancak devlet güvenliğinin tehlikeye düşmesi halinde açıkça siyasete müdahale edebildiği şeklinde yeni bir geleneğin miras alınmasıdır."¹⁵

Hale'nin vurguladığı ve ana hatlarını belirginleştirmeye çalıştığı ordu imgesinde, tarihin hiçbir evresinde –hatta Osmanlı sultanlarında bile- gözlemlenemeyen bir sahipleniş söz konusudur ordunun Türk halkını. Hale'nin de işaret ettiği gibi, uzun yıllar Türklere, sultanlarının ve liderlerinin kendilerini cehalete sürüklediği salık verilirken, askerler daima "cesur ve ulusun asil ideallerini savunan" ¹⁶ bir kesim olarak resmedilmiştir.

Dolayısıyla, bu sonuncu tespit, Türkiye toplumunun sonraki siyasi yaşamına büyük ölçüde damgasını vuracak olan ordu-iktidar, ordu-siyaset ayrışması ve çatışmasının da zemininin oluşumunu haber veren dik-

¹³ Politika ile uğraşmanın ölümcül bir deneyim olarak da yaşantılanabileceği konusunda bkz: Thomas Moore, *Ütopya*, Çev: Sadık Usta, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

¹⁴ Bölügiray, a. g. e., s. 244.

¹⁵ Hale, a. g. e., s. 14.

¹⁶ Hale, a. g. e., s.14.

kat çekici bir vurgulamadır. Sonradan sivil politikaların, devlet yönetimi ve kimi yapısal düzenlemelerin meşruiyet kaynağına ilişkin köklü sorgulamaların yapılmasına neden olacak bu ayrışma, Türk insanının gözünde, sivil otorite olarak muktedir olanların iktidarı kullanış biçimleri ile ordu-millet geleneğinin bir sonucu olarak halkın kendine kurtarıcı bir lider arayışının cisimleştiği “cesurane ve asil idealler”in savunucularına duyulan güven arasında köklü bir ayrımın doğmasına neden olmuştur da denebilir. Serdar Şen’in de deyimiyle, bu sürecin ve izlenimin oluşmasında; “Askerlerin sahip olduğu rejim ve devleti koruma bilinci, iktidarla yollarının ayrılmasından sonraki dönemde ordunun faaliyet alanlarını genişletmesine yol açmıştır.”¹⁷

Ordu, yitirilmiş bir gelenekçi muhalefetin toplumsal temeli ve vicdanı olmuştur artık. Bu temelin oluşumu, gerek sivil kesimin rejimle tanıştırılması ve kaynaştırılmasında, gerekse toplumsal ve kültürel dönüşüm faaliyetlerinde kendini açıkça göstermektedir. Ordunun iktidarla yollarını ayırması, aslında kendisi için bir başka iktidar alanının yaratımına katkıda bulunmuştur yalnızca. Yine aynı koruma bilinci sayesinde ki, ordu, 27 Mayıs askeri darbesiyle başlayan ve 28 Şubat Süreci ile noktalanmış müdahaleci kimliğinin toplumsal bellekte meşruiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır. Temel tercihini, toplumun kültürel ve ideolojik açıdan dönüştürülmesinden yana koyan aynı bilincin, bu uğurda planladığı faaliyetler arasında, kardeş köy uygulamalarının, yol, köprü, okul, cami yapım-onarım çalışmalarının, köylülerin gereksinimlerinin sağlanması gibi toplumsal tabana yayılan çabaların yanı sıra, etkileri zamanla ortaya çıkacak olan ekonomik nitelikli atılımlar da mevcuttur. Bu bağlamda, sözgelimi; “Oyak yatırımları ile ekonominin niteliği değiştirilmeye çalışılırken, özellikle Ordu Pazarları, tüketim toplumunun değerlerinin halk arasında yaygınlaştırılmasına katkı yapmıştır.”¹⁸

Elbette bu etkileme süreci tek taraflı değildir. Çift yönlü bir etkileşim söz konusudur burada: Ordu, tüm bu girişimleriyle birlikte zamanla kendisi de değişmiş, salt bir askeri güç olmakla kalmayıp yeni birtakım sosyo-ekonomik özellikler edinmiştir. Ordu Yardımlaşma Kurumu’nun (OYAK) kuruluşu, Ordunun değişen kapitalist pazar ekonomisine uyum sağlama sürecini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri, artık ekonomik bir güç, toplumda geleneksel düşünme kalıplarının kırıldığı kültürel-ideolojik bir

okul ve aynı zamanda toplumsal kalkınma ve yardımlaşmanın da simgesi olmuştur.¹⁹

3. Modernleşme ve Ordu

Düşünce ve felsefe alanında; “gerçek’in simgesel düzen içinde tümüyle içerilebilir olduğuna dair bir inanç”²⁰ şeklinde tanımlanan aydınlanma, ya da genel bir tanımlama olarak modernleşme ya da modernizm, başta ekonomiyi, siyaseti, inanç sistemlerini ve kültürü içeren geniş bir kavramdır. Bu anlamda modernizm, toplumun tüm alanlarını kapsayan toplumsal ilerlemeyle ilişkin tarihsel bir sürecin adıdır. Teknik bir terim olarak modernleşmenin bel kemiğini ise, sanayileşme, rasyonelleşme, sekülerleşme ve bürokratikleşme oluşturmaktadır.²¹

Bu bağlamda, Türkiye’de bir bütün olarak modernleşmenin tarihinin orduyla başladığını söylemek hiç de abartılı olmayacaktır. Her şeyden önce de, Hale’nin vurguladığı gibi, “ordunun cehaleti yok etmedeki rolü, modern iletişim ve teknik beceriler sağlaması”nda²² karşılığını bulmaktadır. Gerçekten de Türk ordusunun toplumuna olan desteği sayesinde ki, geleneksel değerlerle kuşatılmış, eski ve kozmopolit bir imparatorluğun uzantısı olan Türkiye, Kemalist Türk Devrimi’nin getirdiği yeni değerleri, normları, tutum ve davranış kalıplarını benimsemekte fazlaca zorlanmamış, ciddi bir dirençle karşılaşmamıştır.

Kemalist Devrimlerle birlikte gelen yeni ve çağdaş değerleri toplumun geneline yaymak, ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırmak, Türk insanının da sağduyulu çabalarıyla hiç de zor olmamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların genellikle istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. Yabancı bir yazarın da gözlemiyle, Kemalist Devrimlerin tarihi gelişimi içinde, öncelikle; “Padişahın kişiliğinde toplanmış olan Saltanat ve Halifelik kaldırılmış; Şeriat yasaları kaldırılıp, yerine Avrupa hukuk sistemine dayanan yeni bir hukuk sistemi oluşturulmuş; Tarikatlar kapatılıp, Ulema sınıfının toplumsal ve siyasi gücüne son verilmiştir. Ayrıca Arap alfabesi yerine, Roman harflerinden oluşmuş yeni Türk alfabesi geliştirilerek dili Türkçeleştirip sadeleştirme yolunda ciddi çabalar başlatılmış ve ulusal tarihin yeniden yazılması konusunda büyük girişimlere zemin hazırlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’ne modern, laik ve bir ulus-devlet kimliği kazandırmak için toplumsal, siyasi ve kültürel devrimler dört bir yandan hayata geçirilmeye başlanmıştır.”²³

¹⁷ Serdar Şen, *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yayıncılık, İstanbul 2000, s.30.

¹⁸ Şen, *a.g.e.*, s.31.

¹⁹ Oyak’ın sahiplik yapısında yaşanan son gelişmeler de yine aynı çerçeveden, yani ulusal ekonomik kalkınma modelini küresel ekonomik gelişmelerle uyumlu kılma çabaları yatmaktadır denebilir.

²⁰ Bülent Somay, *Tarihin Bilinçdışı*, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s.82.

²¹ Jary, D. and Jary, J.), *Dictionary of Sociology*, Glasgow: Harper Collins, 1991, s.405.

²² Hale, *a.g.e.*, s.277.

²³ C.H. Dood, *The Crisis of Turkish Democracy*, Beverley: Eothen, 1983, s.4.

Tüm bu köklü atılımların bazı yoksunluklara rağmen tüm ülke genelinde hızla devam etmesi ise, oldukça dikkat çekici bir husustur; daha doğrusu toplumun bu devrimlerle gelen yeni değerlere olan susamışlığının bir göstergesidir. Elbette, Cumhuriyet'i kuran askeri kadronun çabalarının ve fedakârlığının ne derece yoğun olduğunun da. Nitekim bu modernleşme eğilimlerini izleyen yıllarda devletin elinde, bu yeni değerleri ve yaşam biçimini toplum geneline yaymak için kullanabileceği, ne ülke genelinde yeterli ve etkin eğitim kurumları, ne de o günün koşullarını göz önüne alırsak, güçlü kitle iletişim araçları vardır. Yeterli ve bilinçli yurttaş eğitimi programından ise söz etmenin olanağı yoktur. Dahası, bu konuda sistematik hiçbir girişim bulunmuyordu, buna ne ülkenin maddi kaynakları, ne de siyasi ortamı müsaitti. Bu durumda geriye bir tek şey kalıyordu: Yeni kurulmuş, genç bir Cumhuriyet'in ulusal kimliğini ve değerlerini, tercih itibarıyla bütünlüşmeden yana kullanarak topyekûn bir modernleşme sürecinde hedeflediği amaçlar doğrultusunda kullanabileceği, en büyük çağdaş "sosyalizasyon" aracı olarak ordu. Türk Silahlı Kuvvetleri, günümüzde de Lerner ve Robinson'un da altını çizdikleri gibi, toplum geneline yönelik her türlü ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme çabalarında ciddi roller üstlenmeyi sürdürmekte, bu çabayı tarihsel bir misyon ve yüce bir görev bilinci olarak algılamaktadır.²⁴ Ne var ki, tüm bu tarihsel gelişmelere rağmen, bazı çevreler tarafından zaman zaman Türk Silahlı Kuvvetleri'nin demokratikleşmenin önündeki en büyük engel olarak görülmesi bir realite olarak önemini korumaktadır.

Burada parantez arasında belirtmek gerekir ki, modernleşmenin lokomotifi olma bağlamında Silahlı Kuvvetler'e yönelik Batılı bakış açısıyla Türk toplumunun arasında belirgin farklılıklar vardır. Her şeyden önce, Türkiye'de ordunun büyüklüğü ülke ve toplumun bekası açısından belli bir güven unsuru olarak algılanagelmışken; Batı'da orduların büyüklüğü her zaman az-çok endişe kaynağı olmuştur. Huntington'un da yerinde tespitiyle, bu algılama farklılığının temelde Jacobenizm'le birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Huntington'a göre, bu endişeli Batılı bakış açısının gerisinde, orduların ve özel olarak subay kadrosunun "halka dayalı yönetimi yıkma tertibi içindeki bir 'aristokrat kast' olarak" görülme eğilimi yatmaktadır.²⁵ Modernizmin ve modernitenin mimarı ve uygulayıcısı olan bir Batı Uygarlığı'nın tarih boyunca modernizmi sivil bir yaşam modeli içinde tutan ve askeri alanın dışında konumlayan algılamasının, denebilir ki, Türki-

ye'deki modernleşme algılamasıyla, en azından duyuş itibarıyla fazla bir benzerliği bulunduğundan söz edilemez. Bu anlamda, "küçük ve düzenli" bir ordu fikri, Batı'da hak ve özgürlüklerle demokrasiye tehdit oluşturmadığı ölçüde kabul edilebilir bir gerçekliği simgelerken, Türk toplumu nezdinde her alandaki modernleşme eğilimlerinin yegâne itici gücü olarak ordunun gerek ekonomik, gerekse sosyal bir yapı olarak büyüklüğünün sağladığı huzur ve güven ortamı ulusal barış ve bütünlük açısından paha biçilmez bir önem olarak addedilmiştir. Üstelik Türkiye'de ilk modernleşme çabalarının askeri alanda görülmesi, Türk toplumunun ordusuna duyduğu inancı daha da pekiştirmiştir.²⁶ Dolayısıyla orduyu Batı'da herkes için son derece uygun bir düşman haline getiren Batılı dünya kavrayışının Türk insanı açısından pek de karşılığı yok gibidir.

H. Kemal Karpat, *Türkiye'de Politika ve Toplumsal Değişim: Yapısalcı Tarih Açısından Bir Çözümleme* adlı çalışmasında modernleşme sürecini yaşayan hemen her toplumun, başlıca üç temel siyasi sorunla mücadele etmek zorunda kaldığını belirtmektedir:

- Merkezi otoritenin ve kamu hizmetlerinin gelişmesi,
- Ulusal kimlik ve birlik / bütünlük arayışları,
- Siyasal eşitlik ve siyasi katılma ihtiyacı ve talebi.²⁷

Bu bağlamda Türkiye'de, denebilir ki, her üç konuda da yine ordunun öncülüğü söz konusu olmuştur. Ordu, toplumun transformasyonunda 20.yüzyılın en büyük devrimcisi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Türkiye'de gerçek anlamda ilk modernleşme sürecini başlatmış, gerek otorite ve gerekse toplum genelinde bir düzen sağladıktan sonra tüm enerjisiyle ulusal kimlik arayışına hız vermiştir. Bu oldukça büyük atılımlardan ve Kemalist Devrim ve ilkeler toplumsal tabanda kendine geniş bir zemin bulduktan sonra ise, yine aynı kurucu kadrolar, bu kez siyasi eşitlik sorunu üzerinde yoğunlaşmaya başlamışlar, özellikle bu ilk modernleşme adımlarının atılmaya başlandığı Cumhuriyet döneminde Askeri kurumlar, birer halk eğitim kurumları gibi hizmet vermişlerdir. Şu halde ordu, toplumun modernleşmesinin yaşamın değer, tutum ve davranış örüntülerini, kısacası çağdaş kültürü, askerlik çağına gelmiş her yetişkin Türk erkeğine aşılama da hayati bir rol oynamış, zorunlu askerlik görevinin bir getirisi olarak, yeni yaşam biçimi ve değerler bütünü toplumun en ücra köşelerine varıncaya kadar her yere yayılmıştır.²⁸ Dolayısıyla, bu tarihsel deneyim bi-

²⁴ Lerner, D. and Robinson, R. D. (1960), "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernising Force", *World Politics*, October 1960, ss.37-38.

²⁵ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet*, Çev: Kazım Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2004, ss.220-221.

²⁶ Küçük bir anımsamayla, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve özellikle 1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasını takip eden süreç içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, imparatorluk çatısı altındaki en Batılı ve en modern kurum haline gelmiş bulunuyordu.

²⁷ H. Kemal Karpat, *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis*, Leiden: E.J. Brill, 1973, s.113.

²⁸ A. Aslan, *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites*, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis), 1999, ss.52-54.

le, her geçen gün biraz daha modernleşme uğruna sivil toplumla ilişkileri koparılan Batılı bir silahlı kuvvetler algılaması ve yapılanmasıyla çelişmek için yeterlidir.

4. Geçmişten Günümüze Ordunun Tasavvur Ettiği Toplum / Toplumun Tasavvur Ettiği Ordu

Türk Toplumunun orduyu tasavvur ediş biçimi, genellikle siyasi otoritenin düzeni sağlamada yetersiz kalarak geride siyasi bir otorite boşluğu bıraktığı, toplumsal kontrolü büsbütün yitirerek yükselen toplumsal muhalefeti dizginlemekte zorlandığı dönemlerde gelişen zorunlu tanışıklığın ötesinde ezeli tarihsel / sosyolojik bir anlama sahipken; ordunun Türkiye toplumunu tasavvur ediş biçiminin ardında, temelde top-

lumdaki sürekli modernizasyon çabalarının aktif bir aktörü olması ve dağınık halk kitleleri arasındaki siyasal / ulusal bilinci pekiştirici her tür sorumluluğu üstlenmiş bir vasi tavrı yatmaktadır. Bu karşılıklı tasavvurun yol açtığı toplumsal etkileşimin özelliklerini kısaca şu şekilde tarif etmek mümkündür:

-“Sürekli hareketlilik içindeki bir sosyal yapının varlığı”²⁹ simgeleyen Türk ordusu, *içinden çıktığı toplumsal dokunun özelliklerini taşıması hasebiyle*, ulusun zararına olabilecek hiçbir hareket ve girişimde bulunma düşüncesine sahip değildir. Türkiye toplumunun, belirli istisnai kesimler dışındaki genel TSK algılaması budur. İkinci olarak da bu algılamasının haklı kılınmasında, müşterek bir fikrin; kadim zamanlardan bu yana Türk devletlerindeki subay ve Silahlı Kuvvetler’in aslında Türk ulusunun kendisinden başka bir şey olmadığı temel inancı yer almaktadır.³⁰ Öte yandan, Türk toplumunda kök salan güçlü askerlik ruhunun, “savaşta ölmeyi onur, hastalanarak yatakta ölmeyi ise bir utanç” sayan düsturu, hamasi duyguların güçlenmesinde ve bu zemin üzerindeki ordu-millet

kaynaşmasının sağlanmasında başlıca sosyolojik harcı oluşturmuştur.

— Toplumun kolektif bilincinde oluşan olumlu ordu imgesinin ikinci görünümü, görünen odur ki, *tarihsel açıdan Osmanlı yönetim yapısının etkilerinde* somutlaşmaktadır. Öztürk’ün de vurguladığı gibi; “Osmanlı imparatorluğu’nda asker-sivil ayrımı yoktu ve askerler, aynı zamanda mülki idare amirliği görevlerini de üstlenmişlerdi. Sözgelimi, beylerbeyi aynı zamanda ordu komutanı idi ve enderun denilen okulda verilen eğitimin, bu uygulamanın sürdürülmesinde belirleyici bir etkisi olmuştu.”³¹ Mülki ve askeri örgütlenmenin iç içe olduğu ve uzantılarının Kurtuluş Savaşı’na dek sürdüğü böylesi bir yönetim şeklinde vatandaşın kendini tanımlayış şekli de oldukça ilginçtir: Öyle ki, Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen yıllarda vatandaş artık “nerelisin?” sorusuna “birinci ordudanım” ya da “ikinci ordudanım” gibi cevaplar vermeye başlamıştır.³²

— Toplumun ordu algılamasının kaynağını oluşturan üçüncü öge, doğrudan doğruya ordunun, *toplumdaki siyasal çağdaşlaşma ve az gelişmişlikten kurtulma özelliklerine* tekabül eden tarihsel misyonu ve rolü olmuştur. Necati Tacan’ın *Tanzimat ve Ordu* adlı eserinde belirttiği gibi, 17. yüzyıl boyunca Batının üstünlüğünün, Osmanlı Devleti’nin uğradığı toprak kayıpları ve savaş alanlarındaki yenilgiler yüzünden salt askeri bir üstünlükmüş gibi değerlendirilmesi, ilk çağdaşlaşma hareketlerine öncelikle ordudan başlanması gerektiği düşüncesine yol açmış; bu alanda yapılan reformlar ise, beraberinde toplumsal alandaki daha başka gelişme ve dönüşümlere neden olmuştur: Öncelikle modern askeri araç ve gereçlerin yurda girişi ile birlikte Batı’nın eğitim sisteminin de alınması, zihinler üzerinde olumlu ve ufuk açıcı etkilerde bulunmuş ve uzun bir zamansal sürecin sonunda, bu zihni uyarılma, ülkede yeni düşünce akımlarının doğmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bu gelişmeler ise, zamanla toplumun belleğinde, “ordunun bütün yeniliklerin kaynağı olduğu” inancının doğmasına neden olmuştur.³³

— Rejimle *bağlantıların güçlendirilmesi bağlamında oluşan ordu imgesi*. Ulusal ölçekte homojen bir toplumun tanımlanışında öncelikle ulusal bir kimliğin kurgulanması esastır. Kurtuluş Savaşı’nı gerçekleştiren ve toplumsal yapısı itibarıyla heterojen / kozmopolit bir imparatorluktan modern / üniter bir ulus-devletin yaratılmasına katkıda bulunan asker-sivil kadronun, öncelikle yeni kurulan Cumhuriyet Rejimini, dinsel inanca dayalı ümmetçi dünya görüşünün egemenli-

²⁹ Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s.128.

³⁰ Abdülvahit Erdoğan, *Büyük Türkiye Stratejisi*, İstanbul 1970, s.105.

³¹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 131.

³² Öztürk, *a.g.e.*, s. 132.

³³ Necati Tacan, *Tanzimat ve Ordu*, Ankara 1966, ss.10–11.

ğinden kurtarması gerekmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde, toplumsal alanda yapılan reform ve eğitim atılımlarının yanı sıra, zorunlu askerlik hizmetinin de büyük katkıları olmuştur. Ülkenin dört bir yanından askerlik hizmetini yapmak üzere gelen genç insanların askerlik hizmetleri boyunca aldıkları moral, siyasal, askeri ve kültürel eğitim, ordu dolayımıyla ülkesini, milletini seven yararlı birer yurttaş olarak yetişmelerini sağlamak yanında, bu genç insanların rejimle olan bağlantılarının güçlenmesine de aracı olmuştur. Bu ise, milli kimliğin oluşumunda ve eski çağlardan bu yana kültürel bir olgu olarak varlığını sürdürmüş olan geleneksel ümmetçi hayat kavrayışının kamusal alandan dışlanmasını sağlamıştır.³⁴

— Huntington'un bir savını, tarih boyunca Türk Toplumunun gözünde oluşan ordu ve asker imgesinin dönemsel ve sınıfsal açıdan özetlenişi olarak kabul edersek; denebilir ki, Türk ordusu ve askeri, oligarşi dünyasında bir radikalken; orta sınıf dünyasında bir katılımcı ve hakem; kitle toplumunun belirleşinden sonra ise “mevcut düzenin tutucu muhafızı”na dönüşmüştür.³⁵

— Türk toplumunun orduyu algılamasının bir başka nitel boyutu, toplumsal iradenin edilgen konuma itilmesinin yarattığı boşluğu dolduran bir *mikro ideoloji alanı* olmasıyla ilgilidir. Denebilir ki, “hem tarihi-toplumsal tahayyül dünyasının hâkim anlam noktası olarak ordu”³⁶ Türkiye toplumunun toplumsal bir özne olarak varoluşunu destekleyen bir işleve sahiptir. Yani toplum, kendi varoluşunun temel dayanaklarını ve toplumsal-siyasal dünyayı tahayyül ediş biçimini bu mikro ideoloji içinde bulmakla, hem kendi varlığını ordununkiyle özdeş kılmakta, hem de “geleneksel devlet yönetimi tarzına uygun olarak” kendisi için en iyi olanın bizzat bu aynı mikro ideoloji alanını oluşturan ordu tarafından düşünüleceğine olan inancını korumuş olmaktadır.

— 27 Mayıs İhtilali ile birlikte kısmen; 1980'den sonraki dönemde ise büyük ölçüde, toplumdaki Türk ordusu algılaması, belli bir *korku ve şiddet kültürünün* izlerini taşımaktadır. Bu dönemde kaçınılmaz hale gelmiş bulunan askeri müdahale sonucu iktidara el koyan ordu, sonrasında gerek anayasal düzende yaptığı köklü değişiklikler, gerekse 12 Eylül sonrası önemli ölçüde etkinlik kazanan asker – bürokrat elitin siyaset sahnesini ve demokratik sistemi yeniden belirleme çabaları, görünüşte ilk önceleri meşru biçimde

algılanmış bulunan askeri müdahaleye gölge düşürmüş, orduya ilişkin katı militarist algılamayı güçlendirmiştir. Bazılarına göre, bu tarih “asker-bürokrat elitin ‘toplumu çağdaşlaştırma’ misyonunu terk edişinin miladı”³⁷ olarak yorumlanmıştır.

— Türk toplumunun orduyu algılamasının olumlu düzeydeki göstergelerinden biri de, ordu mensuplarının geldikleri *sosyo-ekonomik ve kültürel çevreyle* ilgilidir. Toplumda yaygın kabul gören ortak bir kaniya göre, Türk ordusunu oluşturan -buna üst düzey komuta kademesindeki subaylar da dâhil- kadrolara mensup personelin ve total olarak tüm Silahlı Kuvvetler örgüt çatısının Avrupalı örneklerinden farklı olarak belli bir kast sistemine sahip olmadığı, aristokrat bir zümreyi oluşturmadığı yönündeki inanıştır. Oldukça sağlam gibi görünen bu tespite göre, Türk ordusunun mensubiyeti, doğrudan doğruya toplumu oluşturan sosyo-ekonomik ve kültürel kesimlere eklemlenmiş bir nitelik taşımaktadır. Toplumla kurulu bulunan güçlü organik bağları nedeniyle, “ordu subay kadrosu bir kast görünümü vermemektedir. [Ayrıca] mensuplarının çoğu alt-orta sınıf mensuplarından devşirilmekte, subaylar –görev yerleri sık değiştirilmekle birlikte- ‘halkın içinde’ yaşamaktadırlar.”³⁸ Tüm bu mensubiyet ilişkilerinin toplumun orduyu algılayışında, daha başından koşulsuz bir benimsemeyi beraberinde getirmesine ve orduyla siyasal/kültürel/toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Türk ordusunun bu sonuncu özelliği, aynı zamanda toplumun değişik kesimlerinde hakkında edinilmiş olan önyargıların giderilmesinde ve toplumla kurumsal iletişiminin yapıcı bir şekilde sağlanmasında etkili olmuştur denebilir.

— Silahlı Kuvvetlerin kurumsal iletişiminin oldukça özgül ve somut bir niteliği de, TSK içinde yetişmiş *insan gücü potansiyelinin* toplumun üretim alanlarına ve ekonomisine yönlendirilmesi olgusuna odaklanmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, konu, emekli ordu mensuplarının “özel ve kamu sanayileri için yetişmiş bir yönetici havuzu olduğu varsayımları”yla³⁹ ilişkilidir. Ordu mensuplarının aldıkları eğitim ve meslekleri gereği ve ayrıca emirleri altında bulunan çok sayıda personele hükmediyor olmaları, beraberinde personel sevk ve idaresiyle yönetim, organizasyon ve koordinasyon konularında büyük bir deneyim kazanmaları sonucunu doğurmuştur. Daha da önemlisi, bu deneyim ve yeteneklerini çalıştıkları kurumla paylaşmaları bir yana, TSK ile örgütsel yapıları içinde yer al-

³⁴ Şerif Mardin, “Religion and Secularism in Turkey”, Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.) *Atatürk, the Founder of a Modern State* (Londra: C.Hurst, 1981), ss.215-16, Akt.Ümit Cizre, *a.g.e.*, s.126.

³⁵ Huntington, *Political Order*, s. 221 Akt: William Hale, *a.g.e.*, s.278.

³⁶ *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu*, Derleyenler: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul 2004, s.8.

³⁷ Ömer Laçiner, “Türk Militarizmi I”, *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu* içinde, s.22.

³⁸ Laçiner, *a.g.y.*, ss.23-24.

³⁹ Hale, *a.g.e.*, s.276.

dıkları bu kurumlar arasındaki ilişki, yardımlaşma ve dayanışmayı büyük ölçüde güçlendirmelerine yardımcıdır. Bu da TSK'nın kurumsal iletişim ve etkileşimine dolaysız katkılar sağlamıştır.

— TSK karşısında bazen *toplumun siyasal teslimiyeti* şeklinde yorumlanan bir başka algılamanın kaynağında ise “Türkiye Cumhuriyeti demokrasisinde kök salmış bulunan ideolojinin halen bir Kurtuluş Savaşı tahayyülünden beslenmeye devam etmesi”nin⁴⁰ yattığı iddiasıdır. Bu iddia, onu savunanın beslediği niyete göre değişik şekillerde de yorumlanabilir. Olumlu anlamda düşünüldüğünde, Cumhuriyet tarihinin rejim kurucu kadrolarının aynı zamanda asker kökenli şahsiyetlerden oluşması, Türk Halkı'nın aynı kadroya sempati duyması sonucuna yol açmıştır. Bu ise, Türk toplumu ile ordusunun karşılıklı olarak birbirlerinin aidiyet duygularını içermemesini, kısaca özdeşlik kurmasını sağlamıştır. Olumsuz anlamda ise, bu özdeşlik ve sempatik yakınlık, aynı zamanda TSK'nın bir kurum olarak elinde tuttuğu özerk ve üstün konumunun da etkisiyle, toplumun TSK dışında özerk, ergin ve sivil bir inisiyatif alanı olarak gelişmesini uzun yıllar geciktirmiştir. Deyim yerindeyse, Türkiye'de ordunun toplumun duyumsal öncüsü konumunda oluşu ve büyük ölçüde ve geleneksel biçimde bir tür “Baba Ocağı” olarak algılanışı, halkın kolektif bilinç düzeyinde “çocuksuz” eğilimlerinden sıyrılamamasının ve özgüven tazeleyememesinin de başlıca saiki olmuştur. Her iki halde de ortaya çıkan sonuç, İnsel'in vurguladığı gibi; TSK mensuplarının, kendi profesyonel alanları dışındaki sorunların da ilgisi ve çözümlerinin sorumlusu olarak kendilerini görmelerine ve bunu açıkça ifade etmelerine dayanak oluşturmuştur.⁴¹

— Görülen odur ki, Türk toplumunun ordusuna bakışı, “asker ocağı-peygamber ocağı” anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir hep, bu gözlem büyük ölçüde doğrudur da. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, Silahlı Kuvvetler'e yöneltilen eleştirilerin kaynağında yer alan çevrenin hiçbir zaman Türk toplumu bir bütün olarak temsil edebilir bir nitelikte görmemesidir. Nedeni de şudur ki, Türk toplumunun genel karakterini oluşturan niteliklerden birçoğunun aslında orduyla ve askerlik faaliyetiyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Türk toplumu tarih boyunca militer duygularla harmanlanmış bir yaradılışa sahiptir. Şaşaalı askere uğurlama törenleri, Birand'ın da belirttiği gibi, oğlu askeri liseyi kazanan babanın se-

vinçten taksi tutarak oğluyla şehir turuna çıkması⁴², toplumun üniformaya olan tutkunluğu ve çocukların askeri üniformayla çektiği fotoğraflar, kamuoyunda bazı özürlemlü gençlerin bir günlüğüne dahi olsa askere gitme isteklerini bildirmeleri, askerlik hizmetini yaptığı sırada hayatını kaybeden oğullarının cenaze törenlerinde davul çaldıran ana-babalar⁴³ v.s. gibi durumlar ordu-halk bütünleşmişliğinin en somut, en dikkat çekici örnekleridir. Bu örnekler de açıkça göstermektedir ki, *Türkiye toplumu ordusunu, askerini dünyanın hiçbir ulusunda rastlanmadığı kadar benimsemiş, onu tüm yönleriyle içselleştirmiştir*. Bir başka deyişle, -bu konudaki hayli eski bir kaynağa atıfta bulunarak söyleyecek olursak-, Türk milleti ile ordusu arasındaki sıkı manevi bağın gücünü özetleyen en kadim görüş, eski deyimle *millet-i müsellaha* kavramında ifadesini bulan anlayış, aynı zamanda Türk insanı ile Batılı insan arasındaki askere ve askerliğe bakış açısı farklılığının da somut ipuçlarını vermektedir bize. Buna göre; “Meslekten bir orduya bir ruhi halet ihdası ve bu ordunun içtimai heyet içinde münzevi bir hale getirilmesi gibi kabulü takdirinde olduğu kadar millet-i müsellaha sisteminin kabulü halinde de ammenin kafasında askeri zihniyeti muhafaza etmek zarureti gerektirecektir.”⁴⁴

—Türk toplumunun orduyu tasavvur ettiği biçimlerinden birisi de, *müstesna bir yakınlık algılamasının “baba ocağı” kavramının telkin ettiği huzur ve güvende cisimleşmesidir*. Bu güvenin derecesi öylesine yüksektir ki, adeta oğlunu babaya yakın kıldıkça onu diğer kardeşlerinden soğutan bir ilişkiyi andırmaktadır. Nitekim 1995 yılında, Gazi olayları sırasındaki göstericilerin tutumları bu tipik duruma örnek verilebilir. Bu olayda, hatırlanacağı üzere, göstericiler, günlerce direniş eylemlerini sürdürdükten sonra polise teslim olmayı reddederek askere teslim olmayı istemiş, asker geldiğinde ise onları alkışlayarak eylemlerine son vermişlerdi.⁴⁵ Yine benzeri örnekler olarak, rakip takım deplasmanında çıkan kavga sonucu mahsur kalan konuk takım taraftarlarının polis yerine askerleri istemeleri, Cem Vakfı Başkanı İzzettin Doğan'ın Aleviler'in taleplerini gerçekleştirme umudunu MGK'ya bağlaması⁴⁶, İstanbul Ticaret Odası Başkanı'nın yaşanan ekonomik krizle etkili mücadele için MGK'yı görevle çağıran açıklamaları⁴⁷, son olarak da Kamu-Sen Başkanı'nın Türkiye'de sendikaların işçilerine karıştığı için MHP'yi askerlere şikayet eden yaklaşımı⁴⁸ gösterilebilir. Tüm bu örneklerde gözlemlenen temel hu-

⁴⁰ Ahmet İnsel, “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu** içinde, ss. 42–43.

⁴¹ İnsel, **a.g.m.**, s. 45.

⁴² Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s.37.

⁴³ Tanel Demirel, **a.g.y.**, s.354.

⁴⁴ Baha Arıkan, **Ordu Psikolojisi**, Asker Psikolojisi Yayınları No:1, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1960, s.47.

⁴⁵ **Milliyet Gazetesi**, 15–17 Mart 1995.

⁴⁶ “Aleviler'in Umudu MGK”, **Milliyet**, 13 Ağustos 2000.

⁴⁷ **Milliyet**, 19 Aralık 2000.

⁴⁸ **Hürriyet**, 16 Mart 2002.

sus, Türk insanı ve toplumunun en umutvar olduğu kurumun varlığını yanında hissetmek suretiyle yüreğinde sınırsız bir huzur ve güç bulduğunun kanıtlarıdır.

- Türk toplumunun Silahlı Kuvvetler algılamasının bir başka özgül boyutu da, TSK'yı halkın gözünde aranırlı kılan temel etkenin, bir türlü *etkili işleyemeyen sivil demokratik sistem* ve sivil kamuoyu yaratmakla mükellef kuruluşların etkili olamayışlarından, siyasi otoriteler karşısında yeterli düzeyde bir muhalefet biçimi geliştirememelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Durkheim sosyolojisine ilişkin bir adlandırmayla söylersek, toplumsal bir olay ya da olguyu açıklarken, her şeyden önce, onlarla ilişkili bir başka toplumsal olay veya olguya bakmak gerekir. Bu, toplumsal hakikatin eksiksiz algılanmasının ön koşulu olduğu kadar, doğru biçimde akıl yürütmenin de kaçınılmaz bir gereğidir. Bu anlamda, eğer bazı sivil kurum veya kuruluşlar üstlerine düşen rolleri ve işlevleri yerine getirmekte yetersiz kalıyorlarsa, onlardan boşalan bu alanları başka kurum ve kuruluşların doldurması kadar doğal bir şey olamaz. Dolayısıyla, bir önceki paragrafta altını çizdiğimiz toplumsal olay ve olguları değerlendirirken de meseleye bu açıdan bakmakta yarar vardır. Şu halde, Demirel'in de belirttiği gibi, "toplumsal olaylarda polis yerine askerin çağırılması, görevini kanunlara uygun –tarafsız- bir biçimde yapması gereken emniyet teşkilatına güvensizliğin bir göstergesidir. Çeşitli işadamlı örgütlerinin, MGK'yı göreve çağırmaları, hükümetin bu konuda ciddi adımlar atamayacağına ilişkin inançtan doğmaktadır."⁴⁹ Aynı nedenler yüzündendir ki, Silahlı Kuvvetler, çıkan herhangi bir ekonomik krizde ya da siyasi otorite boşluğunda birlikteliğine başvurulmuş güvenilir bir kurum görünümündedir. Çünkü bir başka açıdan halkın gözünde TSK, aldığı görevlerde asla başarısızlığa uğramamış, işini layıkıyla yapmış olan ve bu özelliğinden dolayı da bel bağlanılan bir kurum olarak algılanmaktadır. Çalışmanın, azmin, başarının ve zaferin sarsılmaz simgeleri olarak.

— Ordu-toplum bütünleşmesinde *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplumsal görev ve sorumluluk bilincini* Batılı örneklerinden farklı biçimde algılama biçiminin de kuşkusuz etkileri mevcuttur. Her şeyden önce, Batılı subaylarla Türk subaylar arasında yapılacak şu küçük kıyaslama bile bu gerçeği açıkça doğrulamaktadır: Batılı asker için önce kendisi, sonra ailesi, en sonunda da vatani korumak gelirken; Türk askerinin öncelikleri bu sıralamayı tamamen tersinden okumayı gerektiren bir durum arz etmekte; buna göre, önce

vatani korumak ve kollamak, sonra ailesi ve en sonunda da kendisi gelmektedir.⁵⁰ Bu kıyaslamamızın da gösterdiği gibi, Batılı toplumların orduya bakışı ve onu algılayışı ile Türk insanı ve toplumunun ordusuna bakışı ve onu algılaması arasında büyük farkların oluşmasından daha doğal hiçbir şey yoktur. Yine Birand'ın yazdığı gibi; "Batı Avrupa'da ordulara sempatiyle bakılmaz. Daha çok 'felaket getirebilecek' unsur olarak görülürler. Ordu demek, savaş tehlikesi demektir. Ordu demek, iyi kontrol edilmediği takdirde savaşa yol açabilecek kurum demektir."⁵¹ Türkiye için elbette Batı Avrupa ülkelerinin sahip olduğu ekonomik / kültürel ve siyasi güce ve gelişmişliğe sahiptir diyemeyiz. Yine bu algılama farklılığının oluşmasında, Türkiye'nin içinde yer aldığı siyasi coğrafyanın ve etrafını sarmış bulunan tehdit ve tehlikelerin Batı Avrupa ülkeleri için pek fazla geçerli olmayışının da etkisi mutlaklıdır kuşkusuz.

— Türk toplumunun Silahlı Kuvvetleri olumlu yönde tasavvur edişinin ardında yatan bir diğer neden de, *kurumun doğrudan doğruya başarı kavramına odaklı bir tarihi geçmişinin bulunması*, başarı ve performans kavramlarıyla özdeşleştirilmiş olmasıdır. Tanel Demirel'in de ifade ettiği gibi, yaklaşık üç yüzyıl boyunca gerek bilim, gerek sanat ve gerekse kültürel alanlarda Batı'dan geri kalmışlığının sancılarını ve komplekslerini üzerinden atamayan bir halkın, yakın dönem kendi tarihinde gördüğü, başarı adına ne varsa tümünün askeri başarılar olması, orduyu halkın gözünde daha da önemli kılmının gerekçelerinden birisi olmuş; bundan başka ayrıca "Türk toplumunun önemli bir kesimi için TSK, torpil ve kayırmanın en aza indirildiği, partizanlıktan uzak ve kurumsallaşma açısından en ileri noktada bir kurum imajını verebilmiştir."⁵² Deyim yerindeyse, söz konusu bu algılama, 2005 yılı başlarında patlak veren tarihi sorgulama olaylarıyla daha da pekişerek sürmüştü; başta eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlhami Erdil Paşa olmak üzere, Silahlı Kuvvetler bünyesinde görevli daha başka bazı yüksek rütbeli subayların da yine yolsuzluk yapmış oldukları iddiasıyla suçlanarak yargılanmaları, üstelik bu duruşmaların basına ve halka açık olarak yapılmasının kararlaştırılması gibi tutumlar, kamuoyunun gözünde kurumun dürüst, şeffaf ve adilane imaj algılamasını daha da güçlendirmiştir. Burada TSK algılamasına asıl rengini veren değerlerin, hiç de yabana atılır bir yanı olmadığı görülmektedir: Toplumsal ve ekonomik düzlemde etkin çalışan, yolsuzluklardan, kayırma ve iltimaslardan uzak duran, yükselmelerde liyakate önem veren, dürüst bir kuru-

⁴⁹ Tanel Demirel, *a.g.y.*, s.358.

⁵⁰ Birand, *a.g.e.*, s.204.

⁵¹ Birand, *a.g.e.*, s.201.

⁵² Tanel Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu* içinde, s.358

ma duyulan özlem. TSK'nın ayrıca bütün bunlardan başka, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan sivil kurumların etkin çalışmadığı iddiasıyla bölgede faaliyet gösteren üniversiteler bünyesinde ek kurslar açması, kendi bünyesinde bulunan doktorlarla bölge halkına yönelik gezici sağlık hizmetleri sunması, toplu nikâh ve sünnet kampanyaları düzenlenmesi, yoksul vatandaşlara yaptığı maddi yardımlar, v.b. gibi çalışmalarla da⁵³ -biraz da sivil kuruluşları tarafından bu gibi faaliyet alanlarının boş bırakılmasının da yarattığı etkiyle-, toplum nezdinde belli bir sempati ve ilgi uyandırdığı rahatlıkla söylenebilir.

Yukarıdaki çıkarsamaları toplam neden kabul ederek söyleyecek olursak, özetle, toplumun orduyu tasavvur ediş biçimiyle, ordunun bir parçası olduğu topluma yaklaşım ve onu tasavvur ediş biçimi arasında tarihi sürecin bilinçlendirici ve bereketli toprağında karşılıklı beklentilerle gelişip zenginleşen doğru orantılı bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Her şeyden önce, Silahlı Kuvvetler, tüm insan potansiyeli ve düşünsel geleneğiyle kendi başına ayrı / ayrıcalıklı bir sınıf değildir. TSK, toplumsal varoluşu ve kurumsal yapısıyla başından beri çift yönlü bir üretim içinde olmuştur: Bir yandan kendi içinde kendini üreten bir kurumken; diğer yandan da varlık nedenini borçlu olduğu Türk toplumunun siyasal/ideolojik ve kültürel bilincinin üretimine katkıda bulunma amacını benimsemiştir. TSK'nın yapısında güç ve bu güçten türeyen bir ayrıcalık yoktur. Tam aksine, ordunun üst kademelerinin algıladığı anlamda milli bir görev bilincinin kendine hiçbir surette ayrıcalık yüklemeye elverişli olmadığı biçimde, nevi şahsına münhasır bir kurumsal kimliğe sahiptir. 1960'lı yıllarda yazan ve düşünen eski bir subay ve politikacının da belirttiği gibi, Türk ordusunu yeryüzünün diğer bütün uluslarının ordularından ayıran temel bir fark, Türk ordusunun kurumsal kimliğinin derinlerinde yatan eşi benzeri görülmemiş bir özveri ve ödev duygusunun, devletine muhabbetle hizmet tutkusunun tam kalbine kazınmış bulunmaktır: "Türk subaylarının eğitim metodu" diye yazmaktadır Erkanlı; "diğer ordularinkine hiç benzemez. Diğer ordularda subay olmak, diğer devlet memuriyetleri gibi profesyonel bir iştir. Ne var ki bizde, işten fazla bir şeydir; milli bir görevdir, devlet muhafızlığıdır."⁵⁴

5. Sonuç

Sonuç olarak, Türk toplumunun Silahlı Kuvvetlere ilişkin olumlu algılamalarının yeniden üretilmesinde, kuşkusuz var olan toplumsal iktidar yapılanmalarının ve siyasi parti / güç odaklarının meşruiyet boyutlarına dair üstesinden gelinememiş birtakım sorunların var-

lığı yanında, topluma dönük yeterli bir tanıma ve tanıma süreci ile sivil-toplumsal yaşama yönelik empatik bir davranışın etkisinden söz edilebilir. Psikoloji literatüründen devşirilmiş, bilinen bir argümana başvurarak söylersek; kişi kendine ilişkin en tutarlı ve en sağlam bilgileri yine yalnızca kendi kaynağından edinebilir ve öğrenebilir. Kısaca kişi kendini tanımaya çalışmakla, aynı zamanda benzerlerini ve hemcinslerini *kendinde* tanımış olmaktadır; dolayısıyla kendi gibi benzerlerinden kurulu toplulukları ve nihayetinde toplumu tanımaktadır. Bu bağlamda, Türk halkı-TSK etkileşiminin büyük ölçüde başarılı olmuş olmasının, sözü edilen bu kendini tanıma ve aynı zamanda empatik süreçlerle doğrudan bir ilgisinin olduğu açıktır. Aynı empatik süreçlerin doğal bir sonucu olarak, TSK'nın sivil-toplumsal alanı tanıma, anlama isteği ve çabasının, bir bakıma kendi kurumsal varlığına ve davranışlarına dair bir araştırma ve sorgulama olduğundan rahatlıkla söz edilebilir. Nitekim TSK kendi sıra dışı, özerk ve meşru konumunu diğer toplumsal / siyasal aktörlere kabul ettirme ve benimsetme gücünü ve başarısını bu araştırmaya borçludur. Yine bu bağlamda, askerlere ilişkin Türk toplumunun kafasında öylesine olumlu bir imge mevcuttur ki, bu olumlu imge adeta geleneksel olarak hayranlık kertesinde bir yere sahiptir. Eski Yeşilçam sinemasının yarattığı jön karakterlerin hemen hemen yarısına yakın bir kısmının subay üniforması içinde temsil edilmesi bir yana, bayramlarda çocuklar için satın alınan subay üniformaları ve bu üniformalarla çektirilen fotoğraflar ve daha buna benzer birçok toplumsal manzara, Türk halkının subay figürüne duyduğu hayranlığın kanıtlarını sunmaktadır. Elbette bu hayranlığın oluşmasında ve kökleşmesinde, Ulu Önder Atatürk'ün de bir subay olmasının ve bu kimlik altında ulusun kaderini ilgilendiren birçok önemli olayı başarmasının da etkileri vardır. Yine, aynı subay imgesinin günümüzde kazandığı anlamlar öylesine çeşitlilik arz etmektedir ki, Öztürk'ün de deyimiyle, gitgide; "Toplumdaki bu algılanma biçimine bağlı olarak birtakım beklentiler ortaya çıkmıştır. Toplumda profesyonel askerin nazik ve kibar olduğu, iyi giyindiği, davranış ve yaşam biçiminde örnek olduğu, haksızlıklara tahammül edemediği, düzensizliğin ve kargaşanın karşısında olduğu, her türlü zorluğa karşı dayanıklı ve aynı zamanda yardımsever olduğu bir dizi beklenti mevcuttur."⁵⁵

Tüm bu çıkarımlara rağmen, yine de asker-sivil ilişkileri anlamında henüz çözümlenememiş bazı sorunlar bulunduğunu ve bu sorunların, beraberinde her iki taraf açısından da birtakım önyargıları getirdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu diyalog yetersizliğinin kökenin-

⁵³ <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/genelkonular/egitim/erbaserlereyetenek.htm>.

⁵⁴ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası Yayınları, İstanbul 1973, s.375.

⁵⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.120.

de, her iki kesimin de yaşama, yetiştirme biçimi ve düşünme pratiği ve koşullarından kaynaklanan farklılıkların etkisi aşıkârdır. Elbette kastedilen asker-sivil diyalogunun, birbirinden kopuk iki farklı dünya arasındaki, deyim yerindeyse, bir “sağırklar diyalogu” biçiminde algılanmasından söz etmiyoruz burada. Temelde iki farklı bakış açısının, iki farklı algılama paradigmasının, iki farklı mantalitenin ürünü olan düşünce ve yorumlama biçimlerinde karşılığını bulan bir realitedir burada söz konusu olan. Aslında bu konuda tam da üzerinde durulması ve yoğunlaştırılması gereken anahtar sözcük olarak “paradigma” kavramının altı çizilebilir. Bu kavram çerçevesinde asker-sivil paradigmasını, benzer ve farklı yönlerini ya da her iki taraf açısından ortak algılama eşliğine çekilmiş bir sınır çizgisinin çözümlenerek ortaya çıkarılması bağlamında irdelenmesi konusunu başka bir çalışmaya bırakarak, çalışmamızı şimdilik burada noktalyoruz.

Kaynakça

- Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu (2004), **Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye’de Ordu**, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Akpınar, Hakan (2001). **28 Şubat: “Postmodern” Darbenin Öyküsü**, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Arıkan, Baha (1960). **Ordu Psikolojisi**, İstanbul: Asker Psikolojisi Yayınları No:1, Çeltüt Matbaası.
- Bölügiray, Nevzat (1999). **28 Şubat Süreci I**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Birand, Mehmet Ali (1986). **Emret Komutanım**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cizre, Ümit (1999). **Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dood, C.H. (1983). **The Crisis of Turkish Democracy, Beverley**: Eothen.
- Erdoğan, Abdülvahit (1970). **Büyük Türkiye Stratejisi**, İstanbul: Yayınevi Belirtilmemiş.
- Erkanlı, Orhan (1973). **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul: Baha Matbaası Yayınları.
- Hale, William (1996). **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın.
- Huntington, Samuel P.(2004). **Asker ve Devlet**, Çev: Kazım Uğur Kızılaslan, İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Hürriyet**, 16 Mart 2002.
- İnan, Afet (1998). **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnsel, Ahmet (1997) “Siyasi Rejim Bunalımının Nedeni Olarak Devlet”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 95.
- Jary, D. and Jary, J.(1991). **Dictionary of Sociology**, Glasgow: Harper Collins.
- Karpat, Kemal H. (1970). “The Military and Politics in Turkey, 1960–64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution”, **The American Historical Review**, 75:6.
- Karpat, H.Kemal (1973). **Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis**, Leiden: E.J. Brill.
- Kongar, Emre (1998). **21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Lerner, D. and Robinson, R. D. (1960), “Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernising Force”, **World Politics**, October 1960.
- Mardin, Şerif (1981). “Religion and Secularism in Turkey”, Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.) **Atatürk, the Founder of a Modern State**, Londra: C.Hurst.
- Milliyet**, 15–17 Mart 1995.
- Milliyet**, 13 Ağustos 2000.
- Milliyet**, 19 Aralık 2000.
- Moore, Thomas (2005). **Ütopya**, Çev: Sadık Usta, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık** (2002). Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, Metin (1993). **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Somay, Bülent (2004). **Tarihin Bilinçdişi**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Şen, Serdar (2000). **Geçmişten Geleceğe Ordu**, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tacan, Necati (1966). **Tanzimat ve Ordu**, Ankara: Yayınevi Belirtilmemiş.
- Uzgel, İlhan (2001). “28 Şubat Süreci”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.